

## Edeb'e Dair: Literatürden Yansımalar



Süleyman ULUDAĞ\*

**E**deb sözlükte kural, hüküm, esas, nezaket, zarafet, kibar olma, terbiye, ayin, davet ve ahlak gibi pek çok manaya gelen bir kelimedir. Edeb, (çoğulu âdâb) bir toplumda gözetilmesi gereken iyi ve güzel tutum ve davranışların tamamını kapsayan bir terimdir. Edeb insanlara karşı saygılı davranmaktır. Ahlak bütün bireylerin benimsemeleri ve uymak zorunda olmaları gereken kurallar ve davranış biçimleridir. Edeb ise ahlakın bu anlamını içerir ama kapsamı ondan daha geniştir. Ahlakın gereği olan her şey edebinde de gereğidir.



Doğru olmak ve doğru söz söylemek temel bir ahlak kuralıdır. Toplumda herkesin bunu kabul etmesi ve buna uyması lazımdır. İkiyüzlü olmak ve yalan söylemek ise doğru olma ve doğru konuşma şeklindeki ahlak kuralına uymadığı için ahlak dışı bir eylem ve davranış sayılır. Bir disiplin olan ahlak, etik aynı zamanda bir değerdir. Zira kişiler ahlak kurallarına göre değerlendirilirler. Bireyleri ve toplumları değerlendirmede ahlak kuralları birer mihenk taşları ve ölçütleridir. Ahlak kurallarının genel ve evrensel olma gibi bir niteliği de bulunmaktadır.

Edeb ise bir yönden ahlaktan daha geneldir, çünkü ahlak kurallarını kapsar. Diğer yönlerden ahlaktan daha özeldir, çünkü ahlakla ilgili daha özel tutum, davranış ve duruşlarla ilgilendirir. Söz gelimi doğruluk ahlakî, yalancılık ahlakdışı bir şeydir. Edeb açısından da durum aynı böyledir. Doğruluk edebe uygun, yalancılık ise edepsizliktir. Edeb bu kuralı bu şekilde kabul ettikten sonra bunu açar, geliştirir, ayrıntılarını açıklar, özel durumlar üzerinde durur. Doğruluk ahlakın ve edebinde gereğidir ama hangi doğruların nerede, ne zaman, hangi ortamlarda, ne kadar, ne şekilde ve nasıl bir üslupla söylenmesi gerektiği bilinmelidir. Yerine göre susmak hem edebinde hem de hikmetinde gereğidir. Her doğru her yerde, her zaman ve her ortamda gelişigüzel bir ifade ve söz söyleme tarzıyla söylenmez. İşte bütün bu hususlarla ilgili kurallar birer edeptir. Doğru bir sözü doğru bir yerde, doğru bir zamanda, doğru bir ortamda ve doğru bir ifade tarzıyla söylemek edebinde gere-

\* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi,  
Tasavvuf Anabilim Dalı, Emekli  
Öğretim Üyesi,  
suleyman@uludag.net



Doğruluk ahlakın ve edebın gereğidir ama hangi doğruların nerede, ne zaman, hangi ortamlarda, ne kadar, ne şekilde ve nasıl bir üslupla söylenmesi gerektiği bilinmelidir. Yerine göre susmak hem edebın hem de hikmetin gereğidir. Her doğru her yerde, her zaman ve her ortamda gelişigüzel bir ifade ve söz söyleme tarzıyla söylenmez.



ğidir. Doğru konuşmak şarttır ama yeterli değildir. Yapılan konuşmanın zaman ve mekân, ortam ve üslup itibarıyla da doğru olması lazımdır.

Söz söylemenin ve konuşmanın ebeb(ler)i, âdâbı vardır. Yerinde, zamanında, uygun bir üslupla az, öz ve açık bir ifade ile meramı muhataba anlatmak edebın gereğidir. Konuşmada söz ve ifade kadar hal, hareket, duruş, tavır ve mimikler de edeb açısından önemli olduğundan dikkate alınır. Dille anlatılan hususların lîsan-ı hal denilen beden diliyle desteklenmesi de edeb açısından önem taşır. Demek ki, bir ahlak kuralı olan doğru konuşmayı açmak, geliştirmek, daha etkili fakat aynı zamanda daha kibar, daha zarif ve daha nazik hale getirmek edeb(ler) dediğimiz kurallarla mümkün olmaktadır. Bu sebeple edeb ahlakı tamamlar ve mükemmel hale getirir. Ahlakı kabalıktan kurtararak kibar, zarif ve nazik hale getirir. Bundan dolayı da edeb aynı zamanda zarafet ve nezakettir, bir estetik boyutu da vardır. Konuşmanın bir adabı olduğu gibi konuşulanı dinlemenin ve susmanın da bir adabı vardır ve anlamadaki âdâb konuşma âdâbı kadar önemlidir. Cömertlik, cesaret, sabır, şükür, özür dileme; hısım-akraba, eş-dost ziyareti, güvenilirlik, samimiyet, yardım ve hayırseverlik gibi ahlaki esaslardan her birinin uygulama tarzını belirleyen ve bunları daha insani hale getiren âdâbı vardır. Örnek olarak ele aldığımız doğrular için söylediklerimiz bunlar için de geçerlidir.

Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurur, "Mü'minlerin



en kâmilî ahlaken en güzel olanıdır."<sup>1</sup> "En hayırlınız ahlakı en güzel olanınızdır."<sup>2</sup> "İnsanlara güzel huyla muamele et."<sup>3</sup> "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."<sup>4</sup> "Allah'ım! Bana ahlakın en güzelini nasib et."<sup>5</sup> "Hz. Peygamber ahlaken

1 Ebu Davud, Sünnet, 14, Ahmed b. Hanbel, Müsned III, 425, IV, 99.

2 Buhari, Edeb, 38.

3 Tirmizi, Birr, 55.

4 Muratta, Hüsn-ül Huluk,8, Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 381.

5 Müslim, K. Müsüfirin, 201.



insanların en güzeli idi.”<sup>6</sup> Bu hadislere bakıldığı zaman görülür ki İslam dini, mensuplarına ahlaklı olmayı, güzel ahlaka sahip olmayı, ahlaki tutum ve davranışların en güzelini gerçekleştirmeyi hedef edinmelerini tavsiye etmekte ve en güzel ahlaka sahip Hz. Muhammed’i (s.a.s) örnek almaya onları teşvik etmektedir.<sup>7</sup> Edeb, güzel ahlaka hatta en güzel ahlaka sahip olmaktır, ahlaki tutum ve davranışları Allah Teala’nın razı olduğu ve toplumun takdir ettiği biçimde bezemek, süslemek ve ince hale getirmektir.

Müslüman alimler ve yazarlar ahlak alanında kendilerine gösterilen hedefe ulaşmak için ahlaka bağlı bir disiplin olan edebi geliştirme yolunda gayret göstermişleridir. Kütüb-i Sitte müellifleri hadis kitaplarında “edeb” başlığı altında bu konuda geniş bilgi vermişlerdir. Diğer yandan İbn Kuteybe’nin *Edebu’l Katib*, İbnü’l Mukaffa’nın *el-Edebü’l-Kebir*, *el-Edebü’s-Sağir*, *el-Edebü’l-Veciz* gibi edeb ile ilgili eserler kaleme alma geleneği günümüze kadar süregelmiştir. Edebü’l-kâdî, Edebü’l-müftî, Edebü’l-ulema, Edebü’l-kaza, Âdabü’l-mülk, Âdabü’s-siyase, Edebu’n-nedim gibi eserler bu konuda kale-

me alınmış kitaplardan sadece bazılarıdır.<sup>8</sup>

Edeb ve âdâb bazen âdâb-ı muaşeret gibi görgü kuralları anlamında olduğu gibi bazen de bir yönetmelik, bir nizamname ve talimatname şeklinde de olabilir. Edebü’l-kâzi ve Edebü’l-kazâ kadı ve hakimlerin uymaları gereken kurallardan; Edebü’l-âti vel-Müstefî fetva isteyen ve verenin uymaları gereken kurallardan; Âdâbü’l-Ders müderris, muallim ve talebelerin uymaları gereken kurallardan bahseder. Hükümdar ve vezirlerin âdâbı Âdâbü’l-Mülük veya Âdâbü’l-Vezâre isimli eserlerde anlatılır. Edebü’l-Cedel ve Edebü’l-Bahs ve’l-Münazara tartışma ve tenkit kurallarından bahseder. Adabü’s-Sohbet, Âdâbü’t-Tabib, Edebü’n-Nefs gibi kitaplardan başka Kur’an okumanın, hamama gidip yıkanmanın âdâbına varıncaya kadar her türlü beşeri davranışla ilgili olarak tespit edilen âdâb, kurallar vardır. İbrahim Hakk’ı *Marifetname*’de umûr-i hariciye başta olmak üzere eşler arasındaki ilişkilere varıncaya kadar pek çok şeyin âdâbından bahseder.<sup>9</sup>

Edeb(ler) dediğimiz âdâb toplumca iyi görüldüğü

6 Ebu Davud, Sünnet,14, Buhari, Edeb, 112.

7 Ahzab 33/21 , Mumtahine 60/4, 6, Kalem 68/4.

8 Katip Çelebi, *Keşfü’z-zunun*, İstanbul, 1941, I, 38-49.

9 İbrahim Hakkı, *Marifetname*, İstanbul, 1310, s. 518-560.



Cömertlik, cesaret, sabır, şükür, özür dileme; hısım-akraba, eş-dost ziyareti, güvenilirlik, samimiyet, yardım ve hayırseverlik gibi ahlaki esaslardan her birinin uygulama tarzını belirleyen ve bunları daha insani hale getiren âdâb vardır.



için kabul gören, gözetilen, uyulan ve uygulanan davranış biçimi ve kalıplarının tespit ve tasnifinden oluşur. Bunların temelini örf, anane ve adetler oluşturur. Yüce Allah Resul'üne "Örf ile emret"<sup>10</sup> buyurmaktadır. Şu halde âdâbın temelini Kur'an-ı Kerim'in ruhu, yüce Allah'ın irşadı ve Resul'ünün örnek ahlakı oluşturmaktadır. Müslüman âlimler ve yazarlar bahsedilen hususların ışığında pek çok tutum, davranış ve mesleğin âdâbını tespit ettikten sonra bunlara kendi görüşlerini ve yorumlarını da katarak âdâb kitaplarını yazmışlardır. Uzun zaman bu kurallara genellikle bir yönetmelik hükmü imiş gibi uyulmuş, uymayanlar toplum tarafından yadırganmış, ayıplanmış ve kınanmıştır. Âdâbın yaptırımını toplumun ayıplaması ve kınamasıdır.

Âdâb kitapları belli bir çağa ve o çağda, o bölgede yaşayan âlim ve yazarlara göre yazıldığından çağın değişmesiyle güncellenmeye ihtiyaç duymuştur. Güncelleme esnasında artık bugün için ihtiyaç olmayan bazı hususlara bu tür eserlerde yer verilmezken çağın getirdiği yeni hayat tarzı ile ilgili âdâbı tespit etmek bir ihtiyaç haline gelmiştir. Âdâb ahlak gibi değildir, ahlakı güncel hale getirmek mümkün ve caiz değildir ama âdâbın ihtiyaç nispetinde güncel hale getirilmesi hem gerekli hem de yararlıdır. Bununla beraber âdâbın gelenek, görenek ve töre ile ilgili yönüne ve bağlantısına bakarak gereksiz güncellemelerden de sakınmak gerekir. Çünkü âdâbın kesintisiz bir şekilde devam etmesi, bir nesilden bir sonraki nesle aktarılması toplumda düzeni, istikrarı, birliği, dirliği ve huzuru sağlar. Âdâbın sağladığı bağlantıların kopması ise kimlik kaybına ve kargaşaya yol açar. Birbirine saygılı davranmayan, edeb erkân gözetmeyen bir

toplumda birlik ve dirlik olmaz.

Edeb öğretmeye te'dib, edeb öğretilene müeddib, edebi olana müeddib ve edepli denir. Edebi olmaya edepsiz, bî-edeb denir ve edepsizlik edebi, edepsiz de edepli olanı daha iyi tanımamızı ve değerini bilmemizi sağlar. Aile fertlerinin birbirine, öğrencinin öğretmene, çırağın ustaya, memurun amire, işçinin işverene, küçüklerin büyüklere karşı edepli ve saygılı davranmaları dinin ve ahlakın gereği olduğu gibi huzurun da kaynağıdır. Hz. Peygamber: "Beni Rabbim te'dib (terbiye) etti ve güzel de terbiye etti." buyurmuştur.<sup>11</sup> Hz. Peygamber'in edebi, "Edeb-i Muhammedi" olarak bilinir, örnek bir edeptir, ümmetinden olanların ona karşı edebli ve saygılı olmaları gerekir. Sünen-i Darimi'de "Allah'ın Edebi" ifadesi vardır. "Kur'an Allah'ın edebidir." (Fazailu'l-Kur'an, 1) gibi ifadeler vardır. Maksat Yüce Allah'ın Kur'an'da bize bildirdiği ve uymamızı istediği edeb, yani ahlakıdır. Kuşeyri'ye göre edeb ziyaret anlamına gelen me'dübe kökünden gelir. Gerçek edeb bütün faziletleri içine alan bir çerçevedir.

Edeb konusuna sufiler büyük önem vermişlerdir. İlk defa âdâb ve erkana dair ayrı eser yazan sufilerdir. Haris Muhasibi'nin *Âdâbu's-Sufiyye* (Beirut, 1987), *Kitab-u Te'dib'l-Mürid* (el-Riaye içinde, Kahire, 1970), Hakim Tirmizi'nin *Riyazetu'n-Nefs* (Kahire, 2002) edebe dair yazılan ilk eserlerdendir. Ebu'n-Necib Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-Muridin* (Kahire, 2005) isimli eseri önemlidir. Bundan başka es-Serrac *el-Luma*'da, Ebu Talib el-Mekki *Kutu'l-Kutub'ta*, Hace Abdullah el-Ensari *Menazilu's-Sairin'de*, Kuşeyri *Risale'de*, Hacviri *Keşfu'l-Mahcub'ta*, Ga-

10 Âli İmran 3/104, 110, 114.

11 Serrac, *el-Luma*, 31, 134.



Aile fertlerinin birbirine, öğrencinin öğretmene, çırağın ustaya, memurun amire, işçinin işverene, küçüklerin büyüklere karşı edepli ve saygılı davranmaları dinin ve ahlakın gereği olduğu gibi huzurun da kaynağıdır. Hz. Peygamber: "Beni Rabbim te'dib (terbiye) etti ve güzel de terbiye etti." buyurmuştur. Hz. Peygamber'in edebi, "Edeb-i Muhammedî" olarak bilinir, örnek bir edeptir, ümmetinden olanların ona karşı edebli ve saygılı olmaları gerekir.



zali *İhya'*da, İbn Arabi *el- Futuhatu'l-Mekkiye'*de, Sühreverdi *Avarifu'l-Maarif*'te edeb konusuna ayrı bir bölüm tahsis etmişler ve edeb konusunu genişçe açıklamışlardır. Tasavvufta müritlerin âdâbı, şeyhin âdâbı, tarikatın âdâbı, tekkenin âdâbı önemli bir yer tutar. Tarikatlar ve tekkeler mürit ve dervişlere âdâb ve erkan öğretilen, nefis terbiyesi verilen yerlerdir. Eşrefoğlu Rumi'nin *Müzekkin Nüfus'u* (İstanbul,1328), Ahmed Bican'ın *Envaru'l-Aşikin'i* (İstanbul, 1305), Taşköprüzade'nin *Mevzuatu'l-Ulum'u* (I,89-103; II, 438-575) İbrahim Hakkı'nın *Marifetname'si* edebe dair güzel bilgiler ihtiva eden türkçe eserlerdir.



**Zünnun Mısri:** En üst seviyedeki edeb arifin edebidir. Zira onun kalbini te'dib eden (terbiye eden) Rabbidir.

**Kuşeyri:** Bir mürid edeb gözetmekten vazgeçince geldiği noktaya dönmüş olur. (bkz. Risale, s.558-564.)

**Cüneyd Bağdadi:** Mahabbet sağlıklı olursa edebe riayet şart olmaktan çıkar. (Çünkü edeb resmiyet demektir, dostlar arasında resmiyetten çok samimiye-tin bulunması tercih edilir.)

**Ebu Osman:** Mahabbet sağlıklı olunca âşık edebe daha sıkı sarılır. (Allah'ın huzurunda daha saygılı olur.)

El-emr fevkel edeb. Emir edebın fevkindedir. Üst seviyede biri bir şey emrederse, emredilen husus edebe uygun değildir, gerekçesiyle emre uymaktan kaçınmamak lazımdır. "Edeb ya hu!" edebe davettir.

**Mevlana:** Edebli olmasını nasib etmesini Hakk'tan niyaz edelim.

Edebli olmayan kimse Hakk'ın rahmetinden mahrumdur.

Edepsiz sadece kendine kötülük etmiş olmaz. Belki dünyayı ateşe vermiş olur.

Semaların ışıltılı olmaları edeptendir.

Meleklerin pak ve temiz olmaları da edeptendir. (Mesnevi, trc, I, 89) ■

## Edeb konusunda sufilerin sözleri

**Ebu Ali el-Dekkak:** Kul taat ile cennete girer, taatindeki edebi ile de Hakk'a erer.

**İbn Ata:** Edeb beden ve ruhla birlikte Allah'a karşı saygılı olmaktır. Ehl-i edeb arasında edebi terk edeptir. (Edeb ehli arasında edebli olmak haddini aşmak olur.)

**Yahya b. Muaz:** Allah'ın edebiyile edeplenmiş Allah sevgisine ehliyet kazananların arasına girer.

**Sehl b. Abdullah:** Nefsini edeple ezen, Allah'a ihlâsla kulluk eder.

**Abdullah b. Mübarek:** Edeb marifet-i nefstir, insanın kendini tanımasıdır.



**insan yayınları**

*Okumak insanca bir eylemdir.*



**AKIL DEFTERİ AŞK AYETİ**  
Gulâmhuseyn İbrâhîm-i Dinânî  
344 sh. 15 YTL



**BİLGELİK HİKÂYELERİ**  
Cevdet Kılıç  
288 sh. 13 YTL



**İBN ARABİ'DEN  
HADİS YORUMLARI - Kırk Hadis -**  
Seyit Avcı  
176 sh. 10 YTL



**KUR'ÂN'DA  
KADININ GÖRÜNTÜSÜ**  
Seyyid Halil Haliliyân  
192 sh. 10 YTL

### TEKRAR BASKILAR

- Mekke'ye Giden Yol/Muhammed Esed
- Hz. Fatıma/Tevfik Ebû İlm
- İslâm'da Bilim ve Medeniyet/S. Hüseyin Nasr
- Hayat Nedir?/Hâce Yusuf-i Hemedânî
- Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler/Osman Güner
- Bir Mürşidin Mektupları/M. el-Arabi ed-Darkavi

Keresteciler Sitesi Mehmet Akif Cad. Kestane Sk.: 1 Merter / İSTANBUL  
Tel: 0 212 642 74 84 • Fax: 0 212 554 62 07 • [www.insanyayinlari.com.tr](http://www.insanyayinlari.com.tr) • [insan@insanyayinlari.com.tr](mailto:insan@insanyayinlari.com.tr)